

VERANTWOORDELIJKHEID

§1 — Subject en Object

Ieder mens is tegelijk subject en object, hij is op zichzelf een levend wezen en tevens een voorwerp voor zichzelf en voor anderen. Is hij subject of levend wezen, dan moet hij handelen; is hij object of voorwerp, dan wordt hij behandeld. De handelingen, die hij als subject volbrengt, hebben in de buitenwereld gevolgen, die weer op hem terugslaan en hem als object treffen.

Een mens slaat zijn vijand dood, hij handelt als subject; hij wordt door de verwanten van de dode op zijn beurt verslagen, hij lijdt als object. Een kind grijpt een mes, het handelt als subject; het snijdt zich in de vinger, het draagt de gevolgen als object.

Iemand eet bonbons, hij handelt als subject; hij bederft zijn maag en wordt ziek, hij lijdt als object¹.

Uit het laatste voorbeeld volgt, dat de mens zijn eigen lichaam als object kan behandelen. Hij staat dan tegenover zijn lichaam als tegenover elk ander voorwerp. En hij ondergaat de invloed van zijn lichaam, dat hem doet lijden, hem tot object maakt, als ieder ander deel van de buitenwereld.

De mens als subject is dus niet het lichaam, hij „zit” ook niet in het lichaam, hij is zelfs nergens in de ruimte, want in de ruimte kunnen slechts lichamen, voorwerpen zijn en toch is hij aanwezig. Want hij denkt en handelt. Maar het subject ondergaat de invloeden van buiten steeds langs de weg van het lichaam. Het lichaam vormt dus de verbinding van de mens met de wereld en wel in dubbele richting: langs de weg van het lichaam uit hij zich als subject, als hij zijn ledematen beweegt en langs de weg van het lichaam wordt hij object van de buitenwereld, wanneer hij door zijn lichaam lijdt.

Want ook het lijden van de ziel, dat schijnbaar in 't geheel niet met lichamelijke verschijnselen gepaard gaat, kan toch slechts langs de weg van lichamelijke waarnemingen (zien, horen, enz.) ontstaan.

¹ Eigenlijk moet men niet slechts het subject-zijn en het object-zijn, maar ook het actieve en passieve subject-zijn onderscheiden. Maar hoe belangrijk dit onderscheid theoretisch ook moge zijn, voor de praktische taak van dit boek is het overbodig. Het is immers gewenst het begrippenmateriaal voor het praktische werk zo eenvoudig mogelijk te houden.

Niet alleen de daden, die wij bewust en met bedoeling verrichten, komen voort uit ons subject zijn, uit ons eigenlijke wezen, maar ook de daden, die wij zonder opzet doen, bijvoorbeeld een of ander voorwerp verliezen of breken, ja zelfs het onbewuste gebeuren, zoals stofwisseling en groei. Zij hebben hun oorsprong in de kern van het wezen van de mens (dat niet meer lichamelijk is) ook al kan men nog zoveel uiterlijk verband en oorzakelijkheid aanwijzen. Zij vloeien voort uit die onuitputtelijke bron, die wij het leven noemen.

Het is van belang dit vast te stellen; want voor alles wat van het subject uitgaat, voor alles wat uit het levende wezen voortkomt, draagt de mens de volle verantwoordelijkheid. Het is een onverbreekelijke levenswet, dat ieder mens niet slechts aan alle mogelijke inwerkingen van de buitenwereld als object onderworpen is, maar dat hij vooral het object moet worden van de terugslag van handelingen die uit zijn eigen wezen voortkomen. Het doet er niet toe of hij bereid is deze gevolgen te aanvaarden of niet, ja, het doet er zelfs niet toe of hij zich van deze verantwoordelijkheid bewust is of niet. Voor het dragen van de gevolgen maakt het geen verschil of zijn handelingen bewust of onbewust waren. Ook het kind, dat zijn eigen gedrag begrijpen noch beoordelen kan, ontkomt niet aan de gevolgen van zijn daden (hij moet levenslang met één oog rondlopen, wanneer hij zich bij een ruw spel een oog uitsteekt). Daardoor wordt de verantwoordelijkheid van de opvoeder buitengewoon groot.

Het is nu wel duidelijk, dat het niet gemakkelijk is zich als subject te gedragen, omdat men niet uitsluitend subject kan zijn. Het feit, dat men telkens weer als object de gevolgen van zijn eigen subject-zijn op zich moet nemen, bederft voor de mens het subject-zijn totaal. Daarom trachten wij allen (zonder het eigenlijk te bemerken) ons subject-zijn zoveel mogelijk te beperken.

Het kenmerk van het subject is de vrijheid (het los-zijn van de oorzaken, het zich boven de oorzaken kunnen verheffen), het scheppend vermogen en het kenmerk van het object is de onvrijheid (het bepaald zijn door de oorzaken).

Niemand hoeft boos te worden, ieder mens zou ook wel kalm kunnen blijven. Een driftig mens, die de verantwoordelijkheid voor zijn kwaadheid van zich wil afschuiven, beweert, dat hij op deze of gene aanval noodgedwongen wel met woede moest antwoorden. Hij geeft liever zijn vrije wil prijs en maakt zichzelf liever tot voorwerp van een dode natuurwet, dan dat hij de verantwoordelijkheid voor zijn handelwijze ten volle op zich neemt. Hij maakt zich tot object, onderworpen aan de samenhang van oorzaak en gevolg, of juist, hij

maakt zichzelf en anderen wijs, dat hij object zonder meer is — omdat hij dat gemakkelijker vindt.

Maar het helpt niet, hij blijft subject, zolang als hij leeft. Hij kan zich niet onttrekken aan de gevolgen van zijn gedrag. Ja, hij moet bovendien de gevolgen van zijn zelfbedrog op zich nemen. Want zonder zelfbedrog zou hij spoedig van zijn drift genezen zijn. Zolang hij echter zijn verantwoordelijkheid niet aanvaardt, blijft die zogenaamde „natuurwet”, die hem de woede als onvermijdelijk gevolg van bepaalde uitwendige oorzaken doet zien, onverminderd voortduren. — Wij zijn ook verantwoordelijk voor de vlucht, waarmee wij de verantwoordelijkheid willen ontlopen.

Er zijn talloze middelen, waardoor men proberen kan zich aan de verantwoordelijkheid te onttrekken. Nu eens beschouwen wij de erfelijkheid, dan weer de invloed van de omgeving als volstrekt beslissend voor de karaktervorming. Het is nog eenvoudiger op grond van wijsgerige beschouwingen de wilskracht kortweg te ontkennen en de mens op één lijn te stellen met een toevallige opeenhoping van dode stof.

De achtergrond van deze theorieën is altijd dezelfde: het is de vlucht voor de verantwoordelijkheid, de vlucht voor het tegelijk subject en object zijn, de vlucht voor het leven.

Het eerste voorschrift voor de vorming van het menselijk karakter luidt derhalve: *Begrijp, dat je tegelijk subject en object bent, dat je vrij en verantwoordelijk bent, dat je je niet onttrekken kunt aan de gevolgen van je gedrag en dat je ook de gevolgen van de vlucht voor de gevolgen nog zult moeten dragen.*